

RENEZÁNSZ UTÓPISTA FILOZÓFUSOK AZ ÁLLAMRÓL: MORUS, CAMPANELLA, BACON

PÓKECZ KOVÁCS ATTILA
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

A filozófia történetében a reneszánsz átmeneti kornak tekinthető, mivel egyrészt az ókori gondolkodók és műveik újrafelfedezését szorgalmazta, másrészt időbeni meghatározottsága miatt a középkori gondolkodás folytatója is volt egyben.¹ A reneszánsz műveltség központjai elsőként Itáliában (Firenze, Vence, Padova, Ferrara, Nápoly) alakultak ki, szellemi hatásuk innen terjedt át Európa más részeire is.² Filozófiai értelemben az utópia a helyes, az ésszerű és igazságos államról (társadalomról) alkotott olyan kritikai elképzelés, amely alkotója szerint a világ fennálló létrendjével szemben e létrend tökéletes változatát képviseli.³ Az utópia jelentése a görög *utopia* szóból⁴ származik, jelentése „sehol sem”: az eszményi állam (társadalom) nem létezik, de a valóságosnak ilyennek kellene lennie. A kora újkori utópiák kritikai eszményeket fogalmaznak meg, koruk államát, annak társadalmi, gazdasági, jogi, politikai, vallási rendjét bírálják, többnyire ironikus-szatirikus formában. Az utópiák lényegi eleme az állami-politikai közösség egészének a kritikai vizsgálata, a saját koruk problémáira történő reflexió összefüggésében a társadalom állami újjászervezésére irányuló tervezet felvázolása.⁵ Az eszményi államról (társadalomról) szóló koraújkori utópia nem az önmagát különféle vallási-etikai értékek alapján meghatározó egyént állítja a középpontba, hanem mindig valamilyen politikailag megszervezett, és pontosan körülhatárolt kollektívumra utal.⁶ Ennek magyarázatát az adja, hogy a reneszánsz utópiák nem tételeznek fel alapvető és radikális változásokat az emberi természet vonatkozásában,

1 COING, Helmut: *A jogfilozófia alapjai*. Budapest, Osiris, 1996, 33-34.

2 HAMLIN, David Walter: *A nyugati filozófia története*. Budapest, Holnap Kiadó, 1998, 121-123.

3 BOROS Gábor: *A reneszánsz filozófiája*. In: Filozófia. (szerk.: BOROS Gábor) Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010, 629.

4 Az u fosztóképző, a toposz helyet jelent: az utópia egy fiktív, nem létező geográfiai helyet ír le, az angol szerzőknél többnyire egy szigetet.

5 RICOEUR, Paul: *Ideológia és utópia*. In: Politikai antropológia. (szerk.: ZENTAI Violetta) Budapest, Osiris – Láthatatlan Kollégium, 1997, 116-126.

6 Lásd: MANNHEIM Károly: *Ideológia és utópia*. Ford. MEZEY I. György. Budapest, Atlantisz, 1996.

hanem inkább az egyének feletti irányítás megszervezésével és az ehhez szükséges intézmények kialakításával foglalkoznak. Az utópista gondolkodás mintaadó képviselői a 16. században Thomas More, a 17. században Tommaso Campanella és Francis Bacon voltak.

1. Mórus Tamás

Az angol parlamentarizmus történetének egyik kiemelkedő szereplője, a jogtudós és politikus Sir Thomas More (1478-1535) Anglia történetének első világi és nem főúri származású kancellárja volt, aki a királlyal való konfliktusa miatt vértanúhalált szenvedett, s akit a keresztény hite védelmezőjeként 1935-ben a katolikus egyház szentté avatott. Az európai szellemi hagyomány Erasmus levelezőtársaként és barátjaként a humanizmus és az emberi művelődés történetének kivételes alakjaként tartja számon.

1.1. Mórus élete

1478-ban született a londoni királyi törvényszék tagjának, John Morenak a gyermekeként. Iskolai tanulmányait Londonban kezdte el, majd azok elvégzése után John Morton canterbury érsek, bíboros és kancellár udvarában teljesített apródi szolgálatot. Morton korának egyik meghatározó személyiségeként hamar felismerte a gyermek Morus kivételes tehetségét, ezért 1492-ben a humanistává alakuló Oxfordba küldte. Morus Oxfordban latinul és görögül tanult, valamint retorikai és a filológiai ismereteit is ekkor alapozta meg. Két évvel később apja ösztönzésére jogi tanulmányokba kezdett Londonban, először a *New Inn*ben, majd a *Lincoln's Inn*ben. Bár kezdetben nem érdeklődött a jogtudományok iránt, mégis kiváló eredménnyel fejezte be tanulmányait. Disszertációjának megvédése után már 21 évesen felvételt nyert a londoni ügyvédi kamarába. Feltehetően ezután ismerkedett meg a Cambridge-ben görögöt tanító Rotterdami Erasmusszal is. Erasmus a későbbiekben Morust az *Utópia* című művének írása kapcsán „mindig időszerű embernek” („*A Man for All Seasons*”-nak) nevezte. Morus politikai karrierje huszonhat éves korában indult, amikor 1504-ben a parlament tagjaként elmondott nagyhatalús beszédének következményeként az angol parlament megtagadta azt a pénzbeli támogatást, amelyet VII. Henrik király (1485-1509) fiának lovaggá ütése és lányának férjhez adása alkalmából kért. VII. Henrik király bosszúból Morus apjára jelentős bírságot vetett ki, így Thomas More magát is veszély-

ben érezve külföldre utazott. Az 1508-ban külföldön töltött hónapok alatt Párizsban és Leuvenben tanulmányokat folytatott, ekkor keletkeztek zsar-nokgyűlölő versei is.⁷

VIII. Henrik (1509-1547) trónra kerülésekor, 1509-ben visszatért Londonba, ahol tovább folytatta ügyvédi pályáját. Politikai karrierje tovább emelkedett, miután először 1510-ben seriff helyettes lett, majd 1515-ben tagja lett annak a delegációnak, amely Flandriába utazott az angol kereskedelmi érdekek védelmében folytatott tárgyalásokra. Az angol alsóház elnökeként (*Speaker of the Commons*) 1523. április 15-én a királyhoz intézett petíciót, amelyben kifejtette, hogy a parlamenti tárgyalás csak akkor lehet eredményes, ha tagjai szabadon beszélhetnek, még akkor is, ha valaminek az elvetése miatt nem tetszőt is mondanának. E petícióval a parlamenti szólásszabadság egyik első megteremtőjévé vált. Morus és VIII. Henrik között bizalmas viszony alakult ki, így ő köszönthette V. Károly (1519-1556) német-római császárt angliai látogatása idején, majd ő kapta feladatul 1529-ben az I. Ferenc francia király és V. Károly német-római császár között megkötendő a cambrai-i békeszerződés előkészítését is. 1529 és 1532 között VIII. Henrik lordkancellárja volt. Lordkancellárként Morus népszerű, jó bíró volt, aki áldozatos munkájával mintegy húszéves ügyhátraléktól szabadította meg a bíróságot. Hivataláról azt követően mondott le, hogy VIII. Henrik király magát az angol egyház fejének ismertette el, s ezzel kétségbe vonta a pápa fennhatóságát. Ebben a helyzetben a hitéhez hű katolikus Morusnak, a protestantizmus elleni harc elkötelezett hívének, nem maradt más választása, mint a lordkancellári tisztségről való lemondás. Ellenezte VIII. Henrik házasságát Boleyn Annával, majd egyre több kérdésben került szembe az uralkodóval. Elveihez ragaszkodó, nagy tekintélyű jogásként távol maradt Boleyn Anna koronázási ünnepségéről is. Magát a király, de elsősorban Isten hű szolgájának tekintette (*the King's good servant but God's first*), ezért nem volt hajlandó letenni az 1534-ben törvényileg előírt és a király minden alattvalójától megkövetelt esküt. Ennek az lett a következménye, hogy mint felségsértőt, halálra ítélték és 1535-ben kivégezték.⁸

7 PHÉLIPPEAU, Marie-Claire: *Thomas More*. Paris, Gallimard, 2016, 13-42.

8 PHÉLIPPEAU i. m. 42-247.

1.2. Morus „Utópia” című műve

Morus politikai, államelméleti tárgyú munkái közül kiemelkedik az 1516-ban megjelent *Utópia*⁹ című írás, amelynek teljes címe: *A legtökéletesebb államformáról és az új Utópia szigetről* (*De optimo reipublicae statu deque nova insula utopia*). Fontos kiemelni, hogy az *Utópia* lett, az angol jogelméleti irodalom egyik legolvasottabb könyve, és az újkori államelméleti gondolkodás egyik legfontosabb dokumentuma. Az *Utópia* lényegében Flandriában íródott, latin nyelven Morus 1515. évi antwerpeni követjárása idején. Műfaját tekintve, egy képzeletbeli utazás leírása egy baráti társaság két részletben lefolytatott beszélgetésének kerettörténetébe ágyazva egy portugál hajós elbeszélése alapján.¹⁰

A latin nyelven írt mű két részből áll. Az első rész a szerző korának angliai állapotait kritizálta, a második rész Utópia sziget lakóinak gazdasági és társadalmi életének bemutatását adja.

Társadalom és gazdaság. Művének első részében a kor angol viszonyainak bírálata során rámutat hazájának rendi elmaradottságára és a kormányzati korrupcióra is. Bár az *Utópia* egy szigetről beszél, földrajzi leírásai elárulják, hogy ez a sziget Anglia (*Amaurota*).¹¹ A társadalmi gondok fő okának a javak egyenlőtlen elosztását tartotta, amelynek egyenes következménye az általános nyomor. Morus társadalmi rendjének egyik alapvető elve a magántulajdon eltörlése volt, ugyanis meggyőződése szerint, míg ez fennáll, nem lehet érdem szerint és igazságosan elosztani a vagyont.¹² Elítélően szól a feudális nemessegről, akik az újabb birtokok megszerzése érdekében tömeges méretekben döntötték nyomorba a parasztgazdaságokat.¹³ Ennek társadalmi-gazdasági háttere a 16. századi Angliában végbemenő eredeti tőkefelhalmozás volt, amelynek során a gyapjúkereskedelem fejlesztése érdekében a termőföldeket juhlegelőkké alakították át, ami nincstelenné tette a földművelőket. Nyomora miatt a nép lázadott, a lázadást azonban Morus elítélte.

Utópia működésének gazdasági alapjait, a szükségletek kielégítését a közösen megtermelt javak közösségi elosztása teszi lehetővé. A sziget valamennyi lakójának választott és szakképzettségének megfelelő munkát kell végeznie, ezen túl még mindenkinek a mezőgazdasági termelésben is részt kell vennie. Az

9 MORUS Tamás: *Utópia*. Ford. Kardos Tibor. Budapest, Szent István Társulat, 2002.

10 PHÉLIPPEAU i. m. 57-60.

11 SERVIER, Jean: *Histoire de l'utopie*. Paris, Gallimard, 1991, 133.

12 MOLNÁR Tamás: *Utópia, örök eretnekség*. Budapest, Szent István Társulat, 1990, 123.

13 PHÉLIPPEAU i. m. 71.

általános munkakötelezettség alól csak azok kaphattak mentességet, akiknek a nép titkos szavazással való döntése szabadságot adott arra, hogy tudományos munkát végezhesen.¹⁴ Ebben az elképzelésben Platón hatását is felfedezhetjük, miszerint az ideális államban a bölcsesség meghatározó szereppel bír.

Utópia társadalmi rendje szabadokból és szolgákból áll, ez utóbbiak hadifoglyok, akik büntetésből a nehezebb munkákat végzik. A szabadok között is van különbség, mivel azok, akik nem fogadják el Isten létét, s azokat az alapvető igazságokat, amelyeket a természetes vallás tanít, Utópia államban tisztséget nem viselhetek. Utópia lakói által kifejtett munka vagy kézműves, vagy földműves jellegű volt. A kézműves munka a családhoz kötődött, amelyben a mesterség apáról fiúra szállt, aki mesterséget akart váltani, annak más családba kellett bekerülnie. Morus a mezőgazdasági tevékenységet elkerülhetetlen kellemetlenségnek tartotta, egyben azt hirdette, hogy mérsékeltesen kell élni, a haszontalan kedvtelésekről le kell mondani. Nézete szerint mindenkinek dolgoznia kell, ezzel lehetővé válik, hogy az emberek hozzájuthassanak ahhoz, amire szükségük van. A napi hat órányi munkaidőt tartotta ideálisnak, délelőtti és délutáni három-három órára felosztva. Az állam élén álló választott főtisztviselők (*syphograntok*) legfőbb kötelezettsége annak felügyelete volt, hogy mindenki szorgalmasan végezze munkáját. A megtermelt termékeket raktárakban tárolják és mindenki csak szükségletei szerint, pénzfizetés nélkül igényel belőlük. Utópia lakói körében az arany és az ezüst nem bírt értékkel. A munkátlan órákat Utópia lakói tanulásra fordítják, a tudományos ismereteket saját nyelvükön (tehát nem latinul) sajátítják el. A termés bizonytalansága miatt az utópiaiak két évre előre gondoskodnak a javakról. Utópián ismeretes a rabszolgaság is, akik vagy elkövetett vétségeik miatt lesznek azzá, vagy más népektől önként szegődtek a „sehol szigetiek” szolgálatába. A betegeket nagy gonddal ápolják, de ha a betegség gyógyíthatatlan, és állandó kínlóddással, gyötrellemmel jár, akkor a papok és más hatósági személyek igyekeznek rávenni a beteget, hogy ne habozzon meghalni, vagy egyezzen bele abba, hogy mások elvegyék tőle az életét. Akarata ellenére azonban senkit nem kényszerítenek a halálra.¹⁵ A nők legkorábban 18 éves korukban, a férfiak 22 évesen házasodhatnak. A házasság előtti titkos szexuális kapcsolatokat szigorú büntetéssel sújtották, és csak a fejedelem mentesíthette őket a házasságtól való eltiltás jogkövetkezménye alól. A házasság előtt a kérő egy tisztos matróna jelenlétében meztelenül megnézhetette a nőt, egy

14 MORUS i. m. 78-84.

15 MORUS Uo. 115-116.

férfi jelenlétében a nő is megszemlélhette meztelenül a férfit. A házasságot csak házasságtörés vagy az egyik fél túrhetetlen természete esetén lehetett felbontani. Ilyenkor bármelyik sértett fél újra engedélyt kaphatott a *senatustól* az újbóli házasodásra, a vétkes felet pedig örökre társtalan életre ítélték.¹⁶

Utópia államának politikai berendezkedése családi, nemzetségi kapcsolatok rendszerére épült. Az állam családokból állt, a fiuk, unokák – a római családfő a *paterfamilias* mintájára – a legöregebb családtagnak engedelmeskedtek, a nők házasságkötésük után férjük házában éltek. Az állam elnéptelenedése és túlnépesedésének megelőzése miatt ügyeltek rá, hogy egy családban se legyen tíznél kevesebb és tizenhatnál több felserdült gyermek. Minden város hatezer családból állt, ha e mérték fölé nőtt a családok száma, a többlettel más városok hiányát pótolták. Ha valamennyi városban túlnépesedés következne be, akkor minden városból a kiválasztott polgárok a parlagon lévő területeken gyarmatot alapítanak.¹⁷

A városok azonos tervek szerint épültek fel, a fővárosnak tekinthető legfőbb településnek, Láthatatlan városnak a tervét maga Sehol király készítette.¹⁸ A városokban harminc család alkotott egy nagyobb közösséget, akik közösen étkeznek. Minden harminc család évenként egy hivatalnokot választott, akit bölcs öregnek, vagy nemzetségfőnek, *siphograntus*nak neveztek, akiket a törvények ugyan felmentették a munkavégzési kötelezettség alól, mégsem éltek a mentességgel, hanem a többieknek példát mutatva szorgoskodtak. A papok javaslatára a *siphograntusok* titkos szavazatával választották ki a fizikai munkavégzés alól felmentett, tudományokkal foglalkozó személyeket. Amennyiben azonban a megelőlegezett várakozásoknak nem feleltek meg, visszajuthattak a munkások közé. A követeket, papokat, főnemzetségfőket, sőt magát a fejedelmet is a tudósok rendjéből választották ki. Tíz nemzetségfő és annak családja élén állt a főnemzetségfő, a *traniborus*. A négy városrész népe által jelölt négy személy közül a kétszáz nemzetségfő választotta meg titkos szavazással a fejedelmet, miután esküvel megerősítették, hogy a legalkalmasabbat választják meg. A fejedelem egész életén keresztül ellátta választott tiszttségét, hacsak ki nem derült, hogy zsarnokságra tör. A többi hivatal egy évre szólt. A fejedelmet sem ruhája, sem koronája nem különböztette meg a köznéptől, csupán egy kéve gabonát vittek előtte, míg a főpap jelképe az előtte hordott gyertya volt. A *traniborusok* háromnaponként, szükség esetén

16 MORUS Uo. 116-118.

17 MORUS Uo. 84-90.

18 SERVIER i. m. 134.

ennél gyakrabban is összeültek, hogy együtt tanácskozzanak a fejedelemmel államügyekről, valamint magánszemélyek vitáinak elrendezéséről. A *senatus*ba két *syphograntust* hívnak meg, alkalmanként mindig másokat. A szenátusban az ügyeket nem az előterjesztés napján tárgyalták meg, hanem azt a következő ülésre halasztották, hogy megfontolt döntés születhessen. A közügyekről csak a szenátusban és a népgyűlésen lehetett tanácskozni, e fórumokon kívüli megbeszélések főbenjáró vétségnek számítottak. Az intézkedés célja az volt, hogy megakadályozzák a fejedelem és a *tranibor*usok közötti összeesküvést, amelynek során akár az állam alkotmányát is megváltoztathatnák. A városok közti javak elosztása érdekében még létezett egy évente ülésező testület is, amely célja az volt, hogy a fölöslegekből a hiányokat kiegyenlítsék. Ez a testület a láthatatlan város tanácsában jött össze, amelybe a városok három-három követet küldtek.¹⁹

Az utópiai államrend nagy hatással volt a környező népekre, amelynek következtében egyesek évente, mások ötévente vezetőt kértek tőlük. Ha a szomszédoknál hivatalnokságot vállalók ideje lejárt, újakat választottak helyettük, a régiek pedig visszatérhettek hazájukba. A vezetők meghatározó szerepét felismerő államok jó államoknak tekinthetők. Utópia azokat az államokat, amelyek tőlük vezetőt kértek, szövetségeseinek nevezte; a többi-eket, akik jótéteményeikkel segítettek, baráti államoknak. Szövetséget nem kötöttek, mert azokat a nemzetek gyakran megszegték. Morus a szövetségek szempontjából két részre osztotta a világot. Európában a szövetségek szentek, sérthetetlenek és fenségesek voltak, egyrészt, mert itt Krisztus hite és vallása uralkodik, másrészt, mert a fejedelmek igazságosak és becsületesek, valamint a pápát is tisztelik. Európában a szószegőket főpásztori megrovással sújtotta a pápa, mert akik egymást híveknek nevezik, azoknak adott szavukhoz hűeknek is kell lenniük. Ellenben az új földrészekben, ahol más erkölcsök és szokások uralkodnak, nincs hitele a szövetségkötésnek, mert bármilyen szertartással is erősítik meg, azokat gyorsan felbontják. A szerződészegő keresztény fejedelmek gyakorlata arra sarkalta Utópia vezetőit, hogy egyáltalán ne kössenek szövetségeket más államokkal. Meglátásuk szerint az ilyen jellegű kapcsolatokat az emberek egymás iránti kölcsönös jóindulata kielégítőbb módon képes szabályozni, mivel a lélek jobban összefűz, mint az adott szó.²⁰

Az „Utópia” jogrendjéről és bíróságainak működéséről Morus szintén részletesen írt. Kevés törvényük volt, mert a legnagyobb igazságtalanságnak

19 MORUS Uo. 77-78.

20 MORUS Uo.121-123.

egyrészt azt tartották, ha több törvény van, mint amennyit megismerhetnének, másrészt azt, ha homályosabban vannak megfogalmazva, minthogy bárki megérthetné őket. A törvényeket csak azért hozták, hogy mindenki megismerhesse kötelezettségét. Ügyvédre sem volt szükség, mindenki közvetlenül a bírónak mondta el azt, amit ügyvédjének mondott volna.²¹ Utópia egyik legrégebbi törvénye értelmében vallásáért senkit sem szabad üldözni. A bűneseteknél a szándékolt és megfontolt kísérlet ugyanolyan megítélés alá esett, mint a befejezett bűncselekmény, például a fajtalanságra csábítót ugyanúgy ítélték meg, mint az elkövetőt.²²

A család központi jelentőséggel bírt Utópiában, ezért a házasságtörést súlyosan, szolgassággal büntették. A visszaeső házasságtörőt pedig halállal sújtották. A többi bűnre a törvények nem írtak elő határozott büntetést, hanem a *senatus* megítélésére bízták a tett súlyosságának megítélését. A feleséget a férj, a gyermekeket a szülők fenyítették meg, hacsak a közerkölcs miatt a nyilvános büntetést nem látták inkább szükségesnek. A legsúlyosabb bűnököt azért büntették szolgassággal, mert szerintük az elítéltek több hasznot hoznak a társadalomnak a munkájukkal, mint halálukkal. Amennyiben hosszú büntetésük alatt megbánást mutatnának – azaz nem a büntetést gyűlölik meg, hanem az elkövetett cselekedetüket –, akkor a fejedelem élhetett kegyelmezési jogával, illetve a nép szavazata enyhíthette, vagy eltörölhette a büntetésüket. Ha a szolgasságra ítélték fellázadtak sorsuk ellen, vagy ellenszegültek a parancsoknak, halálbüntetés várt rájuk. Utópián nem csak a büntetéssel igyekeztek az embereket távol tartani a bűnöktől, hanem az erényeket is jutalmazták. Így a kiváló államférfiaknak a köztereken szobrokat emeltek, hogy példájukkal másoknak is ösztönzést adjanak.²³

Az „Utópia” államában a háborúk és a hadügyek kérdéséhez is sajátos módon közelítettek. Háborúra két esetben kerülhetett sor, önvédelemből, vagy támadó jelleggel akkor, ha valamelyik népet kellett a zsarnokságtól megmenteni. Morus a kereskedelmi érdekek sérelme esetén is lehetőséget látott háború indítására, de csak hadüzenet után. Utópia lakóinak a háború indításával egyetlen céljuk volt, elérni azt, amit ha békés eszközökkel elértek volna, nem viselnének háborút. A háborús veszteségek csökkentése érdekében az ellenség fejedelmeire, vezéreire vérdíjat tűztek ki, mert ezzel minden

21 MORUS Uo. 120-121.

22 HORVÁTH Barna: *Angol jogelmélet*. Budapest, Pallas Stúdió – Attraktor Kft., 2001, 59-60.

23 MORUS Uo. 118-120.

csata nélkül véget vethettek az ellenségeskedésnek. A háború értelme a béke. A seholszigetiek szívesen alkalmaztak zsoldos katonákat, hogy saját kiváló polgáraikat megkíméljék. A zsoldosok mellett másodsorban azon országok csapatait vetették be, akikért hadba léptek, s csak harmadsorban saját polgáraikat. A saját polgárából Utópia szigetén csak önkéntes toborzás útján válhatott katona, akarata ellenére senkit sem küldtek idegen országba harcolni. A férfiakat asszonyaik és családtagjaik is elkísérhették a háborúba, hogy baj esetén segítséget nyújthassanak egymásnak. Nagy gondot fordítottak a katonai kiképzésre, harcosaikat megfelelő fegyverzettel látták el. A szembenálló felekkel kötött fegyverszünetet megtartották, az ellenség földjét oktanul nem pusztították, a fegyvertelen embert nem bántották – hacsak nem volt kém –, és a védtelen lakosságot sem bántalmazták.²⁴ A háborúk költségeit a legyőzöttekkel fizettették meg, s ezeknek a költségeknek a beszédére az idegen országokba *questorok*at küldtek.²⁵

A „seholszigetiek” valláshoz való viszonya tekintetében a sokszínűség és a tolerancia érvényesült. Ennek oka a sziget történelmében található, mivel annak legendás egykori uralkodója, Sehol király tapasztalata szerint a vallásról szóló viták megosztották a társadalmat. Éppen ezért, azt a személyt, aki másokat erőszakkal akart saját hitére áttéríteni, száműzetéssel sújtották. A hívekre csak azok az előírások voltak kötelezőek, amelyek minden vallásban megtalálhatóak voltak, az eltérő részletek tekintetében mindenki teljes szabadsággal bírt. Az ateistákat azonban Morus nem akarta megtéríteni, ezért őket mintegy belső száműzetésbe küldte Utópia szigetén. Utópia papjai nagy tiszteletnek örvendő személyek voltak, maximum tizenhárman lehettek. A nép választotta őket is, akárcsak a hivatalnokokat, de a papi testület tagjaivá csak felszenteléssel válhattak. Feladataik közé tartozott a vallási kérdésekben való döntés, a szertartások felügyelete és az erkölcsök feletti őrködés. A papok oktatták a gyerekeket is, a tudományos képzés mellett az erkölcsi és a hazafias nevelésre is nagy gondot fordítottak. A papok a legkiválóbb aszszonyokkal kötettek házasságot, sőt, a papi hivatás a nők számára is nyitva állt. Tekintélyüket annak is köszönhették, hogy a háborúban is részt vettek, a csata idején imádkozással segítették övéiket, csatavesztés esetén pedig megakadályozták az öldöklést.²⁶

Morus műve egy portugál hajós elbeszélésének keretei között a közösen

24 MORUS Uo. 124-134.

25 HORVÁTH i. m. 54-56.

26 MORUS i. m. 135-148.

elvégzett munkára, a puritán erkölcsökre épülő és vallási kérdésekben toleráns társadalmat mutatott be, szembeállítva mindezeket korának szatirikus ábrázolásával. Morus jogfilozófiájának alapja a joguralom, amit művei mellett vértanúhalála is hangsúlyoz.²⁷

Morus *Utópiájának* az utókor általi megítélése jelentős változáson ment át. Művét sokan megvalósíthatatlan fantáziálásnak, üres leírásnak tekintették, többen szerzője tréfálkozásának, erre utalnak a játékos nevek például „Sehol sziget”, „Sehol király”, „Láthatatlan” város, „Szár az folyó”. Mások az utópisztikus szocializmus eszméinek korai megfogalmazását látták benne. Magyarországon utalt rá a Deák Ferenc által, 1843-ban előterjesztett büntető törvénykönyv tervezete, később a 20. századi szocialista szerzők idézték.²⁸ Az Utópia nyomán teremtette meg George Orwell (1903-1950) és Aldous Huxley (1894-1963) az 'anti-utópia' műfaját. Filozófiai megközelítés szerint az Utópia a valóság és az eszmények között feszülő ellentét magas szintű tudományos kifejtése.²⁹ Morus megfogalmazásában ezt a mű utolsó mondatában találhatjuk: „...*mégis szívesen elismerem, hogy sok olyan dolog van a seholszigetiek államában, amit mifelénk is szeretnék látni. De alig remélem!*” (*permuta esse in Utopiensum respublica, quae in nostris civitatibus optarim verius quam sperim*).³⁰

2. Tommaso Campanella

A reneszánsz hanyatlásának idejére esett Tommaso Campanella (1568-1639) élete és munkássága. Gondolkodását, a tökéletesebb világ iránti vágyódását hányattatott életének szenvedései jelentős mértékben meghatározták.³¹

2.1. Campanella élete

Campanella 1658-ban a calabriai Stilóban látta meg a napvilágot szegény szülők gyermekeként. Tanulmányainak elvégzését az tette lehetővé, hogy korán belépett a dominikánus rendbe, amelynek vallási keretei közt alapos

27 MORUS Uo. 67-69.

28 STÖRIG, Hans Joachim: *A filozófia világtörténete*. Budapest, Helikon Kiadó, 2006, 234.

29 PÉTERI Zoltán: Előszó. In MORUS Tamás: *Utópia*. 5-15.

30 MORUS i. m. 154.

31 ALMÁSI Gábor: *'Úgy itt a földön is': Campanella pogány mennyországa*. In: *Utópiák és ellenutópiák*. (szerk.: KROÓ Katalin – BÉNYEI Tamás) Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2010, 31-47.

és széleskörű oktatásban részesült. Az ifjú Campanella a teológia mellett az ókori filozófusok műveinek tanulmányozására is nagy gondot fordított, bár ezekből sem kapott választ a benne felmerült kérdésekre. Érdeklődése és kialakuló filozófiai nézetei miatt hamar összeütközésbe került egyházi feletteseivel, amelynek eredményeként eretnek eszméiért 1591-1593 között perbe fogták. A vádak alól ekkor még felmentették. Ezt követően vándorútra indult Észak-Itáliába (Firenze, Bologna és Padova állomásokkal), amelynek során Galileivel is megismerkedett. A Bologna és Padova közötti úton ellopták kézíratait, amelyeket csak az Inquisitio előtt látott viszont. Ezt követően Dél-Itáliába tért vissza, ahol az 1600-as évvel kezdődő új kor eljövételét hirdette. Úgy vélte, hogy a calabriaiak felkelés szervezésével és a törökök segítségével megszabadulhatnak a spanyol uralomtól. Campanella szónoklataival, szuggesztív személyiségének köszönhetően egyre nagyobb hírnevet szerzett, a felkelés tervét azonban elárulták, és 1599 novemberében Nápolyban fogságba ejtették. Két bíróság előtt is felelnie kellett tetteiért: a spanyol törvényszék előtt lázadásért, az Inquisitio törvényszéke előtt eretnekségért. Az ellene felhozott vádak között szerepelt, hogy olyan köztársaságot kívánt kialakítani, amelyben az emberek közösségi formában élnek, s jobb törvényeket hoznak, mint a keresztény törvények, valamint a vallásból fakadó visszaéléseket is megszüntetik. A vallatások során Campanella őrültnek tetette magát, még a hírhedt negyven órás kínzás szörnyűségei sem tudták megtörni. Túlélte az embertelen kínvallatást, bár maradandó testi és egészségi károsodást szenvedett el, mégsem bocsátották szabadon. A kor viszonyai között több, mint huszonöt évet töltött börtönben, amikor 1626-ban VIII. Orbán pápa (1623-1644) azzal az indokkal, hogy megbüntesse Rómába vitette. Rómában a pápa támogatását élvezve 1629-ben véglegesen szabadon engedték. Szabadulása után bátran kiállt Galilei védelmében, de ismét összeesküvésbe keveredett. Helyzetét tarthatatlannak érezve 1634 végén elhagyta Itáliát, és Franciaországba menekült. Franciaországi évei alatt tovább folytatta elméleti munkásságát, de érdeklődése ekkor már a mágia felé fordult. A francia udvar vendégeként tevékenykedett, Párizsban nagy rajongással fogadták, még Richelieu bíboros figyelmét is felkeltette. Párizsban halt meg 1639-ben, 70 éves korában.³²

Politikai tevékenysége: konzervatív beállítottságú volt, az egyetemes monarchia létrehozására törekedett, amelynek uralkodója világi részről a spanyol király, egyházi részről pedig a pápa lehetett volna.

32 DELUMEAU, Jean: *Le mystère Campanella*. Paris, Fayard, 2008, 35-263.

2.2. A Napváros

Campanella munkásságából kiemelkedik *A Napváros (La Città del Sole)* című, először 1623-ban Frankfurtban megjelent könyve, amelyet részben Platón Állam és Morus *Utópia* című művei ihlették.³³ Campanella e művét börtönévei alatt olasz nyelven írta párbeszédese formában. *A Napváros*, amely bár erősen kötődik az antik és reneszánsz filozófia gondolati hagyományához, azonban egy szigorú hierarchikus rend szerint felépülő, a papság által irányított eszményi világállam képét, azaz egy keresztény teokratikus államutópiát vázolt fel. A Napváros világállam társadalmi-gazdasági rendje a közösségi tulajdonon alapult, a közösen minden megtalálható volt. A tisztviselők ügyeltek arra, hogy senkinek ne legyen többje, mint amennyit a szükség megkíván és, mint amennyit megérdemel.³⁴

A Napváros államformája vegyes kormányzat (*governo mixto*), amely az oligarchikus, a monarchikus és a demokratikus elemek sajátos keveredéseként jött létre. A várost a papok irányítják, akik egyben a főbb tisztségeket is betöltik. Ezek közül a Nap (más néven Metafizikus), a Hatalom, a Bölcsesség és a Szerelem voltak a legfontosabbak. Mind a négy főtisztviselő munkáját három (*triumviratus*) beosztott hivatalnok (*magistratus*) segítette, akik az általuk felügyelt részterületek mesterei voltak. Valamennyi hivatalnok visszahívható és lecserélhető volt a nép akaratából, kivéve a négy főtisztviselőt. Ők csak együttesen dönthettek bármelyikük visszahívásáról, feltéve, hogy a visszahívott helyett bölcsőbbet, rátermettebbet, méltóbbat találtak a főtisztségre.³⁵

Az állam élén a Nap állt, ő volt Isten földi helytartója, hatalmának személyes megtestesítője, egyben a városállam vallási és világi vezetője. Ő volt a legbölcsebb személy a városban, valamennyi tudományt és mesterséget ismernie kellett. Mindenekelőtt a Metafizikában és a Teológiában kellett jártasnak lennie. Csak a 35 évet betöltött személyek viselhették ezt a tisztséget, akit a papok közül választottak meg. A Nap egyéb társadalmi rétegből is származhatott, ekkor azonban megválasztásakor egyben pappá is vált. Tisztségét addig tölthette be, amíg nála bölcsőbbet nem találtak, ekkor azonban önként le kellett mondania. Ő volt a város legfőbb bírója, a halálbüntetéssel sújtott elítélteknek csak ő adhatott kegyelmet.³⁶

33 HEADLEY, John M.: *Tommaso Campanella and the Transformation of the World*. Princeton, Princeton University Press 1997, 247-315.

34 DELUMEAU i. m. 267-282.

35 CAMPANELLA, Tommaso: *A napváros*. Ford. SALLAY Géza. Szeged, Lazi Kiadó. 2002, 42-43.

36 CAMPANELLA Uo. 46-47.

A Nap melletti egyik fontos főtitisztviselő a hadügyekért felelős Hatalom (más néven Pon) volt. Háború esetén a Nap kivételével mindenki felettesének számított. Beosztott tisztviselői a Stratéga, a Bajnok, a Vasműves, a Fegyverműves, az Ezüstműves, a Pénzműves, a Mérnök, a Kémfőnök, a Lovászmester, a Gladiátor, a Tűzmester, a Parittyás és az Ítéletvégrehajtó voltak. A művészetekről csak általános ismeretekkel bírt, akárcsak a Bölcsesség és a Szerelem. Ellenben alaposan ismernie kellett a hadügyekkel kapcsolatos minden kérdést. E körben tökéletes birtokában kellett lennie a lovasság művészetének is. Emellett ismernie kellett a csapatok elrendezésének módozatait, az erődépítést, a hadifelszerelések előállításának módjait, valamint stratégiai és taktikai tudással is rendelkeznie kellett. Ő felügyelte a katonákat, a tiszteket, ő volt a felelős az ellátásért, az erődítményekért, az állomáshelyekért, a háborús gépekért, valamint a hadianyagot előállító gyárakért és munkásokért is. Több beosztottja is volt, így a gyalogság, a lovasság a tüzérség és mérnökök parancsnokai, akiknek az irányítása alatt még sok főmester található. Katonai kiképzést nem csak a Napvárosban élő férfiak, hanem a nők is kaptak, hogy veszély esetén a férfiak segítségére lehessenek városuk védelmében, illetve az annak közelében vívott csatákban.³⁷

A Nap mellett fontos feladatokat látott el a Bölcsesség (Sin-Sapienza) is, aki a művészetekért, a mesterségekért, a tudományért és az oktatás felügyeletéért felelős főtitisztviselő volt. Főbb beosztott hivatalnokai a Grammatikus, a Logikus, a Perspektikus, az Asztrológus, a Kozmográfus, a Történetíró, a Matematikus, az Ökonómus, a Költő, a Filozófus, az Orvos, a Szónok, a Fizikus, a Politikus, a Moralista, a Zenész, a Festő és a Szobrász voltak.³⁸ A napvárosiaknak mindössze egyetlen könyvük volt, amit a Bölcsességek könyvének neveztek. Ez a könyv mindent tartalmazott, amit a tudományokról és a művészetekről tudni kellett, és amit a pitagóreusok hagyományai szerint a népnek is felolvastak. A gyermekeket a tanítók már tízéves koruk előtt a legtöbb tudománnyal történetileg megismertették anélkül, hogy ezektől megcsömörlöttek volna. Hároméves koruktól tanulták a nyelvet és az ábécét négy csoportba osztva, játékos formában, négy öreg vezető irányításával. Közben elvitték őket a különböző mesterségeket űzők műhelyeibe, hogy hajlamaikról, érdeklődésükről tapasztalatokat szerezhessenek. Hétéves koruktól kezdve már természettudományokat tanultak egymással vitatkozva és versengve. Aki valamelyik tudományban, vagy mesterségben a legjobb

37 CAMPANELLA Uo. 29-35.

38 CAMPANELLA Uo. 43.

eredményt érte el, annak a tisztviselője lehetett. Nagy gondot fordítottak a mezőgazdasági munkák végzésére, azok megtanítására. Több mesterséget is elsajátító embereket nemesebbnek tartották.³⁹

A negyedik fontos főtisztviséget Szerelemnek (Mor-Amore) hívták, az ő feladata volt, hogy gondoskodjon az élmezőnyről és a ruházatról, egyben ő felügyelte a nemzéseket is. Ő volt megbízva a gyermekek nevelésének és a különböző mesterségek és tudományok oktatásának megszervezésével. Főbb beosztott hivatalnokai a Pároztató, a Nevelő, a Ruhaosztó, a Földművelő, a Nyájtartó, a Pásztor, az Állattenyésztő és a Hizlaló voltak. A Napvárosban nő és gyermekközösség működött, a férfiak és a nők közötti nemi aktusok szigorú rendjének meghatározása a Szerelem és hivatalnokainak feladata volt, mivel a szaporodás kérdése állami és nem egyéni érdeknek számított.⁴⁰ Nemi aktusra csak egészséges, 21 évnél idősebb férfiak és 19. évüket betöltött nők között kerülhetett sor. 21 éves kor betöltése előtt csak kivételesen, örömszerzés céljából kerülhetett sor nemi aktusra, de csak már áldott állapotban lévő, vagy meddő nőkkel. A nemzés célja a fajnemesítés is volt, ezért a hivatalnokok a párokat úgy állították össze, hogy együttes tulajdonságaik a lehető legkedvezőbbek lehessenek, például a magas és szép nőket csak magas és erős férfiakkal, a kövér nőket sovány férfiakkal párosították. A nemi aktusok idejét is tudományos alapon határozták meg, amelyben asztrológiai és orvosi ismeretek is szerepet játszottak. Ha a nő az első szigorú rend szerint szabályozott nemi aktus után nem esett teherbe, akkor egy második férfival párosították. Végül pedig, ha elismerték, hogy meddők, akkor a nőközösség tagjai lettek. A szodómiát természetellenesnek tartották, s ezért büntetéssel sújtották, a visszaesőkre egyre súlyosabb következmények vártak, ami akár halálbüntetés is lehetett.⁴¹

Napvárosban a tisztviselők mellett tanácsok is működtek. A közéletben szerepet játszó három testület közül a Nagytanácsnak volt a legtöbb tagja. Ennek minden 20 évnél idősebb férfi és nő tagja lehetett. A Nagytanács döntött a háborúk megindításáról, de itt állítottak jelölteket az állami főtisztviségekre is. Itt kérdezték meg mindenkitől, hogy milyen hiányosságokat tapasztalt a városban. A második testület a Negyvenfős Tanács nevet viselte, amelynek tagjai a négy főtisztviselő és egyéb magas rangú hivatalnokok voltak. Ez a fórum nevezte ki a Nagytanács által jelölt személyeket, illetve megtárgyalta,

39 CAMPANELLA Uo. 13-22.

40 MOLNÁR i. m. 161-162.

41 CAMPANELLA Uo. 22-26.

hogy mire van szüksége a köznek. Ezen felül működött még a négy tisztviselő tanácsa, amelynek tagjai másnaponként ülészetek, határozataik a törvény erejével bírtak.⁴²

A Napváros polgárai kevés törvénnyel rendelkeztek, azokat réztáblára vésték, és a templomok bejáratánál oszlopokra helyezték. A Napváros törvényeinél a római jog és a görög szokásjog érvényesült. A talio elvet széleskörűen alkalmazták, de a vendégbarátság intézményét is átvették. A peres eljárások szóbeliek voltak, a döntést azonnal meghozták.⁴³

Az igazságszolgáltatás több fokozatú volt. Elsőként mindenki a felügyeletét ellátó tisztviselő joghatósága alá tartozott. Így minden mesterség feje egyben bíró is volt, aki száműzetés, korbácsolás, kipellengérezés, a közös étkezéstől való eltiltás, a templomból való kizárás és a nőekkel való beszélgetéstől való eltiltás büntetésnemeket alkalmazhatta. A vádemelés szóban történt a bírák és a hatalom előtt, akik meghallgatták a tanúkat és a vádlott válaszait. A rágalmozások megelőzése céljából öt bizonyító tanúra volt szükség, különben a vádlottat tettét tagadó eskütétele esetén felmenthették. A visszaesők esetén azonban már két, vagy három tanú is elegendő volt, s ilyenkor kétszeres büntetést kaphattak. Döntésüket a bírák rögtön a tárgyalás megtartása után meghozták, a Hatalom másnap hozott ítéletet. Az elítélt a Nap *triumvir*jeihez nyújthatott be fellebbezést, akik az ítélet meghozatalát követő napon vagy megerősítették, vagy megsemmisítették az első ítéletet. Három napon belül lehetett a Naptól kegyelmet kérni, aki ezt megadhatta, vagy akár el is utasíthatta. Az elítélt köteles volt kibékülni a vádlóval és a tanúkkal. A Napálamban csak egy toronyépítmény szolgál börtönül, ahová a lázadó ellenséget zárták. A halálbüntetést a nép hajtotta végre. Halálbüntetéssel csak az Isten, a szabadság és a felettes tisztviselők ellen elkövetett bűntettek voltak büntethetők. A tudatlanságból vagy jellembéli gyengeségből fakadó vétségeket csak megrovással büntették.⁴⁴

Napváros polgárai mértékletes életmódot folytattak. Étrendjükben a változatosságra és a kiegyensúlyozottságra törekedtek, bort lehetőleg csak 19 éves kor után fogyasztottak, akkor is főként vízzel hígítva (csak az ötven év feletti férfiak fogyaszthatták víz nélkül), s mindezt a főorvos ellenőrizte.⁴⁵ Életkoruk ezért általában 100 év volt, de többen megérték a 170 éves kort is.⁴⁶

42 CAMPANELLA Uo. 42-43.

43 CAMPANELLA Uo.45-46.

44 CAMPANELLA Uo. 44-45.

45 CAMPANELLA Uo. 39-40.

46 CAMPANELLA Uo. 39-41.

Campanella a „*Napváros*” című művében platóni ihletésre a naprendszer korában ismert felépítését követő szerkezetű városmonarchiáról szóló elképzelését vázolta. A Napvárosban a városmonarchia spirituális vezetője a Nap, akinek helyettesei a polgárok egyes feladatainak elvégzését felügyelik. A mindennapos munka szabályozott szervezése lehetővé tette tudományos munka végzését is. Campanella kiemelt figyelmet szentelt az emberi szaporodás kérdésének is.⁴⁷

Campanella műve jelentős hatást gyakorolt az utókorra, elsősorban az egyház és az állam közötti vitában formálódó a keresztény államfelfogásra, és annak megvalósítási kísérleteire. A 17-18. században a *Napváros* egyes elemeit Dél-Amerikában, a paraguayi jezsuita állam megteremtésekor igyekeztek a gyakorlatba is átültetni.

3. Francis Bacon

A kései reneszánsz filozófiai és jogtudományi gondolkodásában az angol Francis Bacon (1561-1626) az újkorra való átmenetet jelenti. Bacon munkássága a tudományos empirizmus ismeretelméleti-módszertani megalapozásával, az ideológiakritikai megközelítés érvényesítésével, tudomány újjászervezésére tett javaslataival, a tudományirányítás és az államkormányzás összekapcsolásával egyértelműen a 19. századi pozitivizmus előfutárának tekinthető.⁴⁸ Utópisztikus műve, az Új Atlantisz, korábban tárgyalt szerzők művével áll rokonságban. Bacon élete és pályafutása a jog, a politika, a tudomány, s ezen belül paradox módon a jogtudomány és a természettudomány figyelemre méltó szintézisét példázza.⁴⁹

3.1. Bacon élete

Apja, Sir Nicholas Bacon, I. Erzsébet királynő főpeccsétőre volt. Tanulmányait Cambridge-ben a Trinity College-ban folytatta, amelynek elvégzését követően, 1575-től az angol nagykövet kíséretjeként közel három évet töltött Franciaországban. Az itt szerzett diplomáciai tapasztalatairól első művében, „*Észrevételek Európa helyzetéről*” címmel számolt be. Bacon franciaországi

47 BOROS i. m. 635-636.

48 Lásd: SIEGL, Edmund: *Das Novum Organum von Francis Bacon. Skizze einer induktivistischen Philosophie*. Innsbruck, Universität Innsbruck, 1983.; ZAGORIN, Perez: *Francis Bacon*. Princeton, Princeton University Press, 1998.

49 STÖRIG i. m. 240-244.

tartózkodása idején értesült apja haláláról, emiatt vissza kellett térnie hazájába. Londonban 1580-tól kezdődően jogot tanult a *Gray's Inn*-ben, hogy annak elvégzése után ügyvédként vagy bíróként tevékenykedhessen.⁵⁰

Jogászként először az alsóház tagja lett, több fontos hivatalt is ellátott. Negyvenes éveire az élet több területén is sikeres emberré lett, amit képességei mellett támogatóinak is köszönhetett. Nagy befolyással rendelkező nagybátyja, Lord Burghley támogatásának köszönhetően 1581-től kezdődően politikai pályára lépett, miután a rövid időre összehívott Parlament tagjává választották. A kor egyik befolyásos személye, Robert Devereux, Essex gróf pártfogoltja lett 1584-től, aki anyagilag is támogatta. Miután Essex grófja összeesküvést szőtt I. Erzsébet (1558-1603) ellen, vád alá vonták, amely a vérpadra juttatta. Az Essex ellen lefolytatott eljárásban a fővádló szerepét korábbi pártfogoltja, Bacon képviselte. 1605-ben kiadott első jelentősebb, „*Két könyv a haladásról*” címűt művét I. Jakab királynak (1603-1625) ajánlotta. Két évvel később, 1607-ben kinevezték a legfőbb ügyész helyettesévé (*Solicitor-General*), amely jelentős jövedelemmel járó tisztség lévén gazdag emberré tette. Négy évvel később, 1611-ben koronaügyész (*Attorney-General*), majd 1617-ben főpecsétőr (*Lord Keeper of the Great Seal*) lett, e tisztséget korábban édesapja is betöltötte. Hivatali karrierjének csúcsát az I. Jakab uralkodása alatt viselt lordkancellári (*Lord Chancellor*) funkció betöltésével (1618-1621) érte el. Az angol abszolút monarchia érdekében tett szolgálatainak elismeréseként 1618-ban Verulam bárója és St. Alban vicomte-ja címet is megkapta.⁵¹

Lordkancellári tisztségénél fogva az angol politikai élet felső köreihez tartozott. Jogi reformelképzelései és az uralkodói érdekek képviselése miatt sok ellenséget szerzett magának. Bukását az okozta, hogy a monopóliumoknak a királyi kegyencek részére történő gátlástalan osztogatásokban való közreműködése és a bírósági megvesztegetési ügyek miatt ellenfelei elérték, hogy 1621-ben vádat emeljenek ellene. A vádat a Lordok Háza kezdeményezte amiatt, hogy rossz tanácsokat adott a királynak, illetve hagyta magát megvesztegetni a peres felek által. Ez utóbbit Bacon be is ismerte azzal a kiegészítéssel, hogy csak ítélelhozatal után kapott ajándékokat. Az ügy rávilágított a korabeli közéleti korrupció általánosságára, ami ekkoriban mindennapos kormányzati módszer volt. Korrupció büntetésében találták érintettnek, emiatt súlyos pénzbírságra ítélték, el kellett hagynia az udvart,

50 MALHERBE, Michel: *La philosophie de Francis Bacon*. Paris, Librairie Philosophique J. Vrin, 2011, 9-12.

51 MALHERBE i. m. 12-24.

örökre kizárták a parlamentből, és alkalmatlannak nyilvánították minden közhivatalra. A súlyos anyagi és politikai következményekkel járó büntetések mellett börtönbüntetés kiszabását is indítványozta a Lordok Háza, amely mértékének meghatározását az uralkodó kegyelmére bízták. Az uralkodó Bacont csak két napig hagyta börtönben, szabadulását követően még nyugdíjban is részesítette, sőt, vidéki száműzetéséből Londonba is visszatérhetett, és 1624-ben még a Lordok Házába is meghívták. Bacon azonban ekkorra már lezárta politikusi pályafutását, életét már a tudomány és a filozófia töltötte ki. Hat részből álló átfogó, filozófiai, tudományos művet tervezett létrehozni, amelynek címe „*A tudományok nagy megújítása*” (*Instauratio magna scientiarum*) lett volna. E tervezett sorozat második részében kívánta elhelyezni az 1620-ban elkészült „*Novum Organum*” című művét. A tervezetből csak az első két rész és a harmadikból néhány töredék valósult meg. Jelentős államelméleti gondolatokat fogalmazott meg az Új Atlantisz és a szépirodalmi jellegű *Esszék* című művében is.⁵²

Bacon halála életének jelképe is lehetne. Egy 1626-ban – a levágott állati tetem viselkedésének lehűtve történő tanulmányozása céljából – elvégzett kísérlete közben, a kitömött csirkék fagyasztgatása miatt meghűlt, s a kísérletébe pár nap múlva belehalt. Halála előtt kelt egyik levelében még azt írta, hogy a kísérlete pompásan sikerült.⁵³

3.2. *A Novum Organum*

1620-ban megjelent „*Novum Organum*” című műve nem egy rendszerezett írásmű, hanem egymással laza kapcsolatban álló aforizmák gyűjteménye, amelyben a korábbi tudományos próbálkozások negatív kritikáit gyűjtötte össze. Bacon abban a korban élt, amelyben a földrajzi és technikai felfedezések központi szerepet játszottak. A tudomány és a rendszerezés iránti igény hatotta át a korszakot. Harcot vívott a középkori skolasztika hagyományain alapuló gondolkodás ellen, és a tapasztalatoknak elsődleges szerepet tulajdonító empirizmust helyezte gondolkodásának középpontjába. Arra törekedett, hogy a tudományt és a vallás igazságát elválassa egymástól. Bár élete az angol nyelv fejlődésének egyik diadalmas időszakára esett, ennek ellenére nem bízott a nemzeti nyelvekben. Bacon egyik alapgondolata, hogy elsőként az előítéleteket

52 MALHERBE i. m. 24-27.

53 HALÁSZ Lajos: *Francis Bacon élete és műve*. In: Francis Bacon: *Novum Organum*. Új Atlantisz. Budapest, Nippon Kiadó, 1995, 157.

kell leküzdeni, mivel ezek a múltból táplálkozó hamis feltevések gátat képeznek a helyes gondolkodás kialakulásához vezető úton. Ezeket az előítéleteket, árnyképeket, ködképeket, idolumnak nevezte el. Négy alapvető idolum létezését vázolta fel. A törzs ködképei (*idola tribus*) az emberi természetből táplálkozó előítéletek összessége. Az emberi gondolkodás sajátossága miatt az ember több rendet feltételez a természet és a dolgok világában, mint amennyi ott ténylegesen is van. A barlang ködképei (*idola specus*) azt fejezik ki, hogy minden ember a saját barlangjában kénytelen élni, ezért egy sajátos nézőpontból szemléli a világot. Az ebből fakadó előítéletek az egyén tévedéseit jelképezik. E sajátos nézőpontok megléte azt is eredményezi, hogy egyesek inkább az egyezéseket, míg mások inkább a különbségeket érzékelik a dolgok szemlélése során. Ezért a szemlélődésben óvatosságra van szükség, hogy az egységbe foglalás és a felaprózás túlzásai, valamint az egyes történeti korok iránti részleghajlás ellen védekezni lehessen. A piac ködképei (*idola fori*) a helytelen nyelvhasználatból fakadó tévedések szimbóluma. Miután az emberek elsősorban szóban kommunikálnak egymással, az egyének közötti eltérő nyelvhasználat fogalomzavarhoz, félreértésekhez vezethet. Bacon szerint ezek a ködképek okozzák a legtöbb bajt, mivel a szóalkotás többnyire a többség értelmi képességeihez igazodik, ezért a tudósok vitái gyakran a szavak értelmezései miatt kudarchoz vezetnek. Ezért a matematikusok szokása szerint először meghatározásokkal kellene rendet teremteni a szavak között. A színház ködképei (*idola theatri*) a filozófiai dogmák, vagy a torz bizonyítási módszerek hibájából gyökeresedtek meg. Ennek oka, hogy ha újabb filozófiai irányzatok merülnek fel és nyernek elismerést, ugyanannyi színdarab készül el és ugyanannyi képzeletbeli világ is felépül.⁵⁴ A filozófiai jelenségekről is több rendszer dolgozható ki, ezekben a mondanivalót gyakran a színpadnak megfelelően alakítják. Ennek egyik jellemzője, hogy a tényeket az egyes filozófusok saját ízlésüknek megfelelően a történeti valóságnál szebbé és hatásosabbá teszik.⁵⁵

Bacon a hamis filozófia három fajtáját különbözteti meg, a szofisztikust (vagy racionálist), az empirikust, és a babonán alapulót. A racionális filozófia hívei Bacon szerint rendszertelenül, közönséges példákat ragadnak ki, hitelességüket nem ellenőrzik, munkájuk javát elméleti megfontolásokra alapozzák. A szofisztikus tévedések példájának Arisztotelészt állította, aki számos önkényes állítást húzott rá a valóságra azért, hogy egyetlen kérdése se maradjon

54 BACON, Francis: *Novum Organum*. Új Atlantisz. Ford. CSATLÓS János. SARKADY János. Budapest, Nippon Kiadó, 1995, 18-28.

55 MALHERBE i. m. 135-141.

megválaszolatlanul. Az empirikus filozófia hibája abban rejlik szerinte, hogy csak néhány kísérletre, és az abból fakadó kevés eredményre támaszkodik. Elrettentő példának a kémikusokat hozza fel, akik kevés kísérlet elvégzése után egyetlen ugrással kívánnak általános dogmákat felállítani. A babona és a teológia Bacon meglátása szerint elzüllesztí a filozófiát, mert a képzelet az emberi értelemre nagy hatással van. Ennek követői a célokat ős okokkal magyarázzák, gyakran kihagyva a közbenső okokat.⁵⁶

A ködképek leküzdése után következhet a helyes módszer megválasztása. Ezeket a megismerési módszereket Bacon az állattani vizsgálatok mintájára három csoportba osztotta. Az első mód, a pók útja, a tiszta tapasztalatból a tények figyelembevételével nélkül hozza létre tanait, ezért őket spekulatív módszereik miatt tiszta racionalistáknak nevezik. A második mód, a hangya útja, a szűkebb értelemben vett empirikusé, akik megfigyeléseikből nem törekednek általános elvek megfogalmazására. A harmadik mód, a méh útja az egyszerű tények felhasználásával elméleti következtetésekig történő eljutás (miként a méhek nektárból mézet hoznak létre), Bacon szerint a helyes út.⁵⁷

Bacon meglátása szerint a legjobb bizonyítás a tapasztalat, ha az kísérletekre támaszkodik. Fontosnak tartotta a fokozatos indukciót, vagyis azt, hogy következtetéssel egyre általánosabb tételeket kell felállítani, majd ezek után a kísérletek eredményeként törvények megfogalmazásáig kell eljutni.⁵⁸

3.3. Az Új Atlantisz

1627-ben „Új Atlantisz” címmel megjelent, befejezetlen művében a technikáról, a tudományról és ezek társadalmi hatásairól szóló újszerű utópiát alkotott.⁵⁹ A szerkezetileg három részre tagolódó mű összefüggő gondolatrendszert fejt ki egy képzelt utazás narratív keretébe helyezve. A Prológus a kerettörténet leírását adja, amelyben a Peruból a Távól-Kelet felé tartó hajóút részletei és a bibliai motívumokkal árnyalt, a szigetre történő csodának minősíthető megérkezés szerepelnek. A mű második egységét Bensalem sziget és annak a külvilággal való kapcsolatának leírása adja. A harmadik részben Új Atlantisz szigetének és benne Salamon Házának bemutatására kerül sor.⁶⁰

56 NYÍRI Tamás: *A filozófiai gondolkodás fejlődése*. Budapest, Szent István Társulat, 2001, 199.; HALÁSZ i. m. 155.

57 MALHERBE i. m. 141-146.

58 HALÁSZ i. m. 156.

59 NYÍRI i. m. 200.

60 MALHERBE i. m. 152-157.

Az első részben a Peruból Kína és Japán felé hajózók vihar és más tengeri hányattatások miatt reménytelen helyzetbe kerülnek, majd imáik eredményeként egy ismeretlen szigethez érnek. A sziget lakói kezdetben nem engedélyezik a hajó utasainak partra szállását, majd miután értesülnek róla, hogy a hajósok hozzájuk hasonlóan szintén keresztények, mégis megtörténik a szigetre lépés, és az utazók megismerkedhetnek annak különös lakóival. Bensalem lakosai a külvilágtól elzártan élnek, nem engednek maguk közé senkit, ennek ellenére értesülnek a világ történéseiről. Az elzártasággal Bacon a ködképektől való mentességet kívánta szimbolizálni. Az idegeneket Bensalem szigetén az Idegenek Házában helyezik el, az egészségeseket a betegektől elkülönítve. Az Idegenek Házának vezetője egy pap, aki a szigetre vetődött idegenek ellátását az államkincstár terhére megszervezi. Az érkezők bőséges ellátást kapnak, mivel harminchét év óta ők az első ide érkezők, ezért az e célra szánt pénzek felhalmozódtak.

A mű második egységében az idegenek megismerkednek Bensalem sziget elszigeteltségének okaival. A bensalemiek ismeretlenek a világ előtt, ők azonban jól ismerik a világ többi részét, s az európai nyelveket is jól beszélik. Bensalem történetében ezerkilencszáz évvel korábban állt be változás, amikor a sziget királya, Solomona megváltoztatta a sziget más országokhoz való viszonyát. Törvényével megtiltotta az idegenek belépését a szigetre, mert tartott az erkölcsök terén történő újításoktól és a népek keveredéséből fakadó veszélyektől. Kínával ellentétben az idegenek bebocsátását megtiltó rendelkezés mögött nem más népek megvetése állt, ennek megfelelően a bensalemiek az emberiség követelményeit megtartva intézményeket hoztak létre az ide vetődők ápolására, ellátására. Solomona a sziget titkainak megőrzését tartotta szem előtt, ezért a szigetre érkezőknek a letelepedéshez állami eszközöket adtak, hogy ne akarnak visszatérni a hazájukba. Ez a politika olyan sikeres volt, hogy a krónikák évszázadok alatt csak tizenhárom visszatérést jegyeztek fel. Ezzel egy időben a bensalemiek külföldre hajózását törvényileg megtiltották.⁶¹

A mű harmadik részében Bacon Bensalem szigetének társadalmáról és különösen a tudományok tanulmányozására szentelt Salamon Házának működéséről értekezett. A sziget lakói a családot és az élén álló családfőt (tirsan) kiemelt tiszteletben részesítették. Ennek egyik eleme az állam által finanszírozott családi ünnep volt, amelyet minden olyan polgár megülhetett, akinek legalább harminc életben lévő, három éves kort megélt leszármazója van.⁶²

61 HALÁSZ i. m. 156.

62 WHITE, Howard B.: *Francis Bacon 1561-1626*. In: A politikai filozófia története I. (szerk.: STRAUSS, Leo, CROPEY Joseph) Budapest, Európa, 1994, 502-528.

Az ünnep a családi ügyek, viszályok, vagyoni kérdések rendezésére hivatott, de a helytelen életmódot folytatók megrovása is itt történt.⁶³

A bensalemieket a tiszta, erkölcsös házasságot tartották eszményüknek, ezért a bordélyházakat és az ott bérért dolgozó nőket nem tűrték, a fiúszerelmet sem ismerték. Házasságkötési szokásaikat Bacon az európaiak romlott gyakorlatával hasonlította össze, rámutatva arra, hogy azokat Európában általában későn, magasabb életkorban kötik meg, és gyakran üzleti (hozományszerzés), rokoni kapcsolatok motiválják. A bensalemiekek körében kevésbé volt ismert a házasságtörés, a szüzek meggyalázása és a természetellenes kéjelgés. Új Atlantisz lakói a házasságot több törvényben is szabályozták. A többneűség tiltása mellett a házasság létrejöttének körülményeit részletesen is meghatározták. A házasságkötésre csak a házasulandók megismerkedését követő egy hónap után kerülhetett sor. Szülői beleegyezés nem volt szükséges, de az e nélkül létrejött kötelékek esetében örökségük kétharmadát is elveszthették a gyermekek. Új Atlantisz lakói egyrészt helytelenítették azt a nézetet, hogy a házasságra készülők meztelenül is megnézhesék egymást, másrészt elismerték a rejtett hiányosságok miatt a házasság megromlásának a veszélyét, ezért kompromisszumos megoldásra jutottak. A város melletti két tónál, Ádám és Éva tavában, a férfiak és nők egymástól elkülönülve fürödtek, engedélyezték, hogy egyvalaki a nő vagy a férfi barátai közül a kiválasztott fürdőzőt házasságkötés előtt megtekinthesse.⁶⁴

Salamon Házát a sziget egykori királya hozta létre a tudományok tanulmányozása, a világ megismerése céljából. A sziget lakói életüket a természet megismerésének szentelték, bejárták a környező világot, értesültek a technikai újdonságokról. A természet megismerése az ember szellemi és erkölcsi tökéletesedéséhez vezetett, ezért az itt élők erkölcsi felette álltak a környező világénak. A szigetet alapító és a törvényeket meghozó Solomona célja az volt, hogy a tévhitektől mentesen felfedezze a dolgok belső természetét. Salamon Házának megalapításával hármasként kívánt megvalósítani. Elsőként a tudományos kutatás és megismerés tevékenységének kívánt keretet adni. Másodikként a tudományos eredmények vallási felhasználhatóságát szorgalmazta. Ennek megfelelően a tudósokkal a meglévő társadalmi rendet, és főként annak uralkodó elitjét kívánta megerősíteni, őket egyfajta papságra emlékeztető tisztviselőknek tekinteni. Az alapító Salamon Házának létrehozásával harmadik célként a társadalom egészének jólétét és gazdagodását

63 BACON i. m. 120-122.

64 BACON Uo. 122.

elősegítő technológiai vívmányok létrehozását kívánta megvalósítani.⁶⁵

Salamom Házának tudósai között a feladatokat megosztották abból a célból, hogy a természetben meglévő mozgásokat, okokat és belső erőket, valamint az emberi hatalom határait előbbre vigyék. Kutatásaik az empirikus ismeretszerzésre és az induktív módszertanra épültek. A Háznak tizenkét olyan tagja volt, a Fény Kereskedői, akik azért utaztak külföldre, hogy könyveket, anyagokat, kísérleti mintákat hozzanak Bensalembe tanulmányozásra. A további tevékenységeket mindig három személy végezte. A Zsákmányolóknak nevezett három fő a könyvekben talált kísérleteket gyűjtötte össze. Szintén hárman alkották a Vadászok körét, akik a mechanikai és a szabad tudományok, valamint az összes tudományokhoz nem tartozó mesterségek kísérleteinek összegyűjtésével foglalatoskodtak. Az ő tevékenységüket egészítette ki az új kísérletekkel foglalkozó három fő, akiket Bányászoknak neveztek. Újabb három fő (a Szétosztók) foglalta táblázatokba és csoportosította az elvégzett kísérletek eredményeit. A Jótevőknek hívott három fő társaik kísérleteit vizsgálta, hogy kiválogassa közülük azokat a találmányokat, amelyek a gyakorlati élet és a tudomány szempontjából világos felismeréseket tartalmaznak. A Fáklyáknak nevezett három személy Salamon Házának gyűlésén az összes elvégzett munkát értékelték, és ahol szükségesnek látták, mélyebb kutatásokat indítottak, vagy új irányokat javasoltak. Az Oltóknak nevezett háromtagú testület a kiválasztott kísérletek elvégzéséért, és az eredményekről való beszámolóért volt felelős. A feladatmegosztás végén a Természet Magyarázói álltak, szintén hárman, akik a találmányokat és felfedezéseket szabályokba, tételekbe foglalták össze és fűzték tovább. A tudományos munkák elvégzéséhez minden eszközt megkaptak, annak folyamatos biztosítása érdekében újoncokat és tanulókat is meghívtak, valamint sok férfi és női szolga segítette a tényleges munkát. Az elért eredmények egy részét titokban tartották, ezekről még a királynak és a szenátusnak is csak részlegesen számoltak be. A tényleges eredményekről azonban a műből nem értesülünk, mivel Bacon munkája befejezetlen maradt.⁶⁶

Az Új Atlantisz a tudomány új alapokra helyezésének és újjászervezésének a tervezete, ebben az értelemben nem szoros értelemben vett államutópia, ezért nem tartalmaz részletes víziókat az ideális társadalomról (államról) és a társadalmi igazságosság megteremtésének feltételeiről és eljárásairól. A mű befejezetlenségének tudható be a hiány, amelyet a megíratlan részek feltehetőleg pótoltak volna. Így a tudományszervezet leírásából közvetve

65 BACON Uo. 111-112.

66 BACON Uo. 134-136.

annyi tudható Új Atlantiszról, hogy társadalma a társadalom erőteljes patriarchális elvek szerint működik, mindenki szigorú és puritán erkölcsi elvek szerint él, államformája királyság, élén királlyal és szenátussal, az uralkodót a hagyomány kötelezi a tudományok tanulmányozására létrehozott Salamon házának fenntartására.⁶⁷

3.4. A Polgári és erkölcsi értekezések vagy tanácsok

Bacon „*Polgári és erkölcsi értekezések vagy tanácsok*” (*Essays or Counsels Civil and Moral*), című műve, az „*Esszék*”, először 1597-ben jelent meg.⁶⁸ Népszerűsége miatt további kiadásaira is sor került, amelynek során a kezdetben tíz esszéből álló kötet lényegesen kibővült, végleges formájában ötvennyolc esszét tartalmaz. Az utolsó kiadás halála előtt egy évvel készült. Bacon e művében olyan politikai programot fejtett ki, amely a polgárságnak a tőkés termelési módhoz fűződő érdekeinek megvédésére irányult.⁶⁹ A tervzet szerint első lépésként a lázadások okait, a szegénységet és az ínséget kell minden eszközzel megszüntetni. Ezt a cél szolgálja a kereskedelem szabadsága, a manufaktúrák támogatása, a túlzott pazarlás és fényűzés visszaszorítása, a termőföld művelésének tökéletesítése, az árszabályozás és az adók mérséklése. A szabad kereskedelem és a gazdaság fejlődése szempontjából az egyik legfőbb kerékkötőnek az uzorakamatot tartotta, mert lassítja a kereskedelmet, elszegényíti a kereskedőket, valamint az állami bevételek csökkenéséhez is hozzájárul. Az uzorakamat társadalmi negatívumai közé tartozik, hogy kevesek kezébe kerülhetnek nagy vagyonok, valamint pénzt von el a gazdaság fejlődése elől is. A polgárság érdekeit szolgálják Baconnak azon javaslatai is, amelyekben felszólította a kormányt, hogy vegye figyelembe a nép szavát, és korlátozza a feudális nemesség szerepét. Véleménye szerint a nemesség a monarchiában szükséges, mert mérsékli az uralkodó hatalmát. Ellenben a demokráciának már nincs szüksége nemességre, itt az emberek figyelme a személyek helyett inkább az üzletre irányul. A született nemességgel meglátása szerint együtt jár a szorgalom hiánya, aki pedig tétlen, az gyűlöli a szorgalmast. Példaként a svájciakat hozta fel, akik az egyes vallások és a kantonok közötti különbségek ellenére jól megférnek egymással, mivel a közös érdek, és nem a tisztelet köti össze őket. Németalföldet (Hollan-

67 STÖRIG i. m. 2403-244.

68 MALHERBE i. m. 157.

69 JULOW Viktor: *Francis Bacon*. In: BACON, Francis: *Esszék, avagy tanácsok az okos és erkölcsös életre*. Ford. JULOW Viktor. Budapest, Európa Kiadó 1987, 239-259

diát) azért tartotta példaadónak, mert kiváló kormányzatuk van, a törvények megvalósítják a jogegyenlőséget, ilyen helyen az emberek könnyebben fizetik az adókat és vállalnak részt az állami terhekből.⁷⁰

Bacon a legtökéletesebb államformának a monarchiát tartotta, de csak akkor, ha az nem fajul el zsarnoksággá, mint a törökök esetében. A monarchia előnyének tartja, hogy az uralkodónak lehetősége van a hűbérurak hatalmát visszaszorítani, korlátozni. Ugyanakkor az uralkodó irányába megfogalmazott követelése, hogy a király a parlamentre támaszkodjon. Követelései közé tartozik a nemesség és a papság létszámának korlátozása is, mert nagy kiadási terheket jelentenek az államnak. A bölcs igazgatás és kormányzás véleménye szerint a reménység fenntartásának képességében áll. Az állam ugyanis nem képes minden szükségletet kielégíteni, de ha úgy kormányozzák, hogy fenntartja a reménységet, és a rossz döntéseket is helyrehozhatónak tűnteti fel, akkor elfogadottá válhat. A lázadásokkal szemben az óvatosság körében a megfelelő vezető személyek megnyerését kulcskérdésnek tartotta. Nincs felkelés alkalmas vezető nélkül, ezért szükségesnek tartotta az ilyen személyiségeket becsületes eszközökkel kibékíteni az áállammal.⁷¹

Bacon nagyra becsülte VIII. Henrik reformjait, amelynek keretében több nagybirtokos és kolostor földjeit elkobozta. Úgy vélte, hogy a király politikájának a polgárság és a nemesség a vele tartó rétegének érdekeit kell szolgálnia. Bacon tanácsa szerint az uralkodónak a főnemességet távol kellene tartania a kormányzattól, hatalmukat a kis- és középnemességgel kellene ellensúlyoznia.⁷²

A kötet egyik legstrukturáltabb és legfontosabb esszéje az 1625-ben átdolgozott *Of judicature*, amely a bírói funkciót elemző tanulmány. Az esszé egy rövid emlékeztetővel kezdődik a bíró feladatairól, amely szerint a bíró a törvény értelmezője és nem meghozója, a legfontosabb bírói erény pedig a tisztesség. Ezt követően a bíró feladatainak (*office*) négy fő irányát elemezte: a peres felek vonatkozásában, az ügyvédek irányában, a hatalma alatt működő bírósági segédszemélyzet tekintetében, végül az uralkodó és az állam felé, akik felette állnak. Az alaposan kidolgozott kérdések a leendő lordkancellár gyakorlati tapasztalatait foglalták össze, megállapítva, hogy a bírák hasonlóak azokhoz az oroszánokhoz, amelyeken Salamon trónja áll. Az esszék kettős olvasattal bírnak, egyrészt a közéleti ember bölcs és tudós gondolataiként,

70 BACON, Francis: *Esszék, avagy tanácsok az okos és erkölcsös életre*. Ford. JULOW Viktor. Budapest, Európa Kiadó 1987, 53.

71 BACON Uo. 53-54.

72 BACON Uo. 55-64.

másrészt a kor aktuális kérdéseiben történő állásfoglalásként is felfoghatók.⁷³

Francis Bacon tekintélyt parancsoló jogászi és politikai-hivatali karriert futott be. Politikai bukása ellenére filozófiai és jogtudományi munkássága meghatározó befolyást gyakorolt a későbbi korokra.⁷⁴ Eszmetörténeti jelentősége abban áll, hogy az ismeretek előítéletektől való megtisztítását követelte, valamint a helytelen fogalmak helyett a tényekre irányította a figyelmet. A tudományszervezésről és a szervezett tudományról vallott felfogását és utópiáját az angol tudományos társulat, a *Royal Society* 1662-es létrehozásánál is figyelembe vették, amelynek megalapítását azonban már nem érthette meg.⁷⁵

73 BACON Uo. 220-225.

74 HORVÁTH i. m. 113-124.

75 HAMLIN i. m. 126.